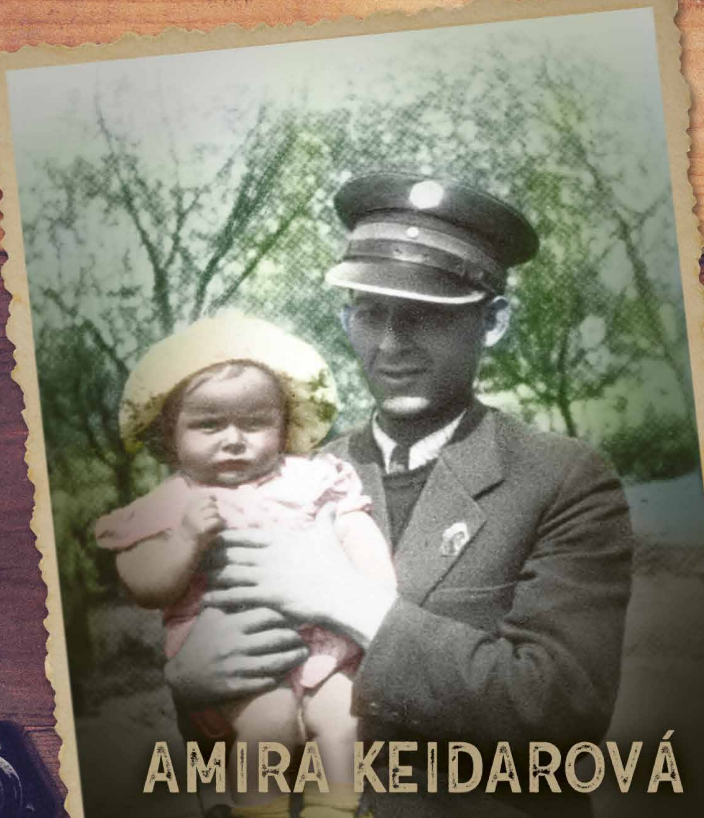

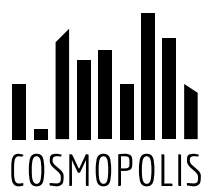
SKUTEČNÝ PŘÍBĚH

Lalečka

AMIRA KEIDAROVÁ

CESTA ZACHRÁNĚNÉ
ŽIDOVSKÉ HOLČICKY

AMIRA KEIDAROVÁ

Lalečka

CESTA ZACHRÁNĚNÉ
ŽIDOVSKÉ HOLČIČKY

Přeložila Světlana Pavlíková

Copyright © 2019 Keidar Amira. All rights reserved.

Czech edition © Grada Publishing, a. s., 2020

Translation © Světlana Pavlíková, 2020

Cover photography © Mactrunk / Deposit Photo

ISBN 978-80-271-1332-3

Prolog

IRENA

Noc z 24. na 25. srpna byla horká. Spalující. Vzduch byl těžký a dusný, ani slabý větřík nezavál. Bylo mi dvacet sedm a žila jsem s matkou a starším bratrem Kazimírem v Siedlcích, malém, šedivém městě asi tak devadesát kilometrů východně od Varšavy. Matka a já jsme byly v domě samy, protože můj bratr se svou ženou a synem nedávno odjeli na venkov k tetě Felicii, aby jí pomohli na statku. Feliciin manžel, strýc Valente, byl v té době ještě v německém zaječnickém táboře a kromě jediné pohlednice, kterou poslal před více než rokem, jsme o něm neslyšeli.

Ležela jsem, malátná, a třebaže jsem toužila usnout, hlavou mi nepřetržitě letěly myšlenky, které mi to nedovolily. Už řadu měsíců jsem neprospala klidně celou noc. Ulice venku byla tichá. Na rozdíl od předchozích dnů nezněly žádné výstřely, dupot těžkých bot neotřásal zdi a zrovna tak ustal nárek znějící během pár posledních nocí ze židovské čtvrti.

Náhle jsem zaslechla klepání na naše zadní okno, tiché, ale rázné. Okamžitě jsem věděla, kdo to je.

Zipporu Jablonovou jsem znala od první třídy. Od samého začátku jsme my tři – ona, Sofia a já – tvořily nerozlučnou trojici. „Moji rodiče a kamarádi mi říkají Zippa,“ řekla nám a od toho dne se naše cesty už nerozešly; strávily jsme spolu v Siedlcích celé dětství, a spolu pak

šly i na vyšší školu. Zippa a já jsme se dokonce zapsaly na stejnou katedru Varšavské univerzity, ale ona byla donucena studium neočekávaně ukončit. Byla to válka, co nás nakonec rozdělilo; Zippa zůstala na jedné straně plotu s ostatním drátem a já na té druhé.

S matkou jsme obě téměř současně vyskočily z postele a utíkaly k zadnímu vchodu. Na prahu stála Zippa a v rukou měla spící miminko zabalené v roztrhané dece.

Před pár měsíci jsem se dozvěděla, že Zippa porodila dcerku, kterou pojmenovala Ráchel, ale dosud jsem ji neviděla. Protože ghetto bylo již rok uzavřené, Zippa neměla povolení ho opustit a my jsme nesměly dovnitř.

Navzdory vytrvalému vedru se Zippa té noci třásla po celém těle.

„Pojď dál,“ řekla jsem jí, a než jsem za ní zavřela dveře, rychle jsem přehlédla ulici.

„Moje drahá, předrahá Zippo, čekala jsem tě každý den a každou noc. Věděla jsem, že přijdeš,“ řekla jí matka a objala ji i dítě, které stále tvrdě spalo.

Zippa nemusela nic vysvětlovat; věděly jsme, proč přišla. Během posledních pár dnů šly městem děsivé zvěsti o tom, jak to chodí v židovském ghettu. Matka byla plná úzkosti a nechtěla tomu uvěřit. „Nechápu, jak to mohli dopustit,“ řekla mi den dva předtím, než Zippa přišla. Slabá ozvěna výstřelů a děsivý křik z ghetta se rozléhaly po celé naší čtvrti; celý den a celou noc bylo slyšet nekonečný dupot běžících nohou vojáků a neustálý pohyb motorových vozidel.

„My nejsme ti, kdo tohle dopustil... Co proti nim zmůžeme?“ zeptala jsem se matky, a nečekala na odpověď.

„Jsme slabý národ,“ zauvažovala, jako by mluvila sama k sobě. „Vždycky necháme někoho, aby nad našimi životy vládl. Nikdy jsme nevzali svůj osud do vlastních rukou.“

Matka tenkrát nedávala vinu jen polskému národu. I když byla oddaná katolička, nikdy nepřestala nahlas uvažovat o tom, jak může ten dobrý Bůh dovolit, aby se děly takovéhle strašné věci. Má matka se zjevně se situací vypořádávala po svém; modlila se dnem i nocí. Já jsem naopak byla tak zmatená a utrápená, že jsem sotva fungovala. Křik ze židovského ghetta, při kterém tuhla krev v žilách a který poslední dva dny zesiloval, pokračoval a zněl mi v hlavě i poté, co jsem ho přestala slyšet. Neměly jsme z ghetta žádné spolehlivé zprávy, nevěděly, co se tam děje, a neexistoval žádný způsob, jak to zjistit. Všechno, co jsme měly, byla jen šeptanda. Atmosféra strachu a teroru prostoupila celé město.

Šly jsme do kuchyně, jediné místnosti v domě, kde jsme mohly rozsvítit malou petrolejku. Matka mi gestem naznačila, že teď není třeba rozsvěcet. Oknem sem dopadalo mdlé měsíční světlo. Pro nedostatek petroleje jsme nesvítily a v zimě jsme v ostatních místnostech domu ani netopily. Většinu času jsme ve dne stejně trávily v naší malé kuchyni.

Zippa měla na sobě roztrhané šaty, přes které jsme viděly, jak je hubená. Vyčerpaně si sedla na jednu z těžkých židlí, které můj otec vyrobil před mnoha lety z třešňového dřeva. Vlastníma rukama k nim také udělal dubový stůl, kolem něhož teď židle stály. V poslední době jsme zvlášť pociťovaly, jak nám otec schází – zemřel po nemoci, ještě než vypukla válka. Protože se bratr přestěhoval na venkov, matka a já jsme převzaly starost o zajištění jídla a ostatní domácí práce, nucené strávit často celé hodiny ve frontě. A skutečnost, že v naší domácnosti nebyl žádný muž, v nás jen zvyšovala tísnivý pocit nedostatku bezpečí.

Zippa pohoupala dítě v náručí a na okamžik vypadala vzdálená a odtržená od toho, co se okolo ní děje. Neřekla nám nic o tom,

co se odehrálo na místě, odkud přišla, ale to ani nebylo třeba. Její velké oči nám toho prozradily víc, než co nám kdy mohla říct její ústa. Má matka z jejích rukou jemně převzala malou Ráchel a dítě mírumilovně dál spalo bez ohledu na bouři kolem něj. Zippa provázela Ráchel pohledem. Nemohla od spícího dítěte odtrhnout oči. Podala jsem jí sklenici vody a ona ji hltavě vypila. Podala jsem jí druhou a sedla si k ní. Vzala mě za ruku a obě jsme seděly beze slova. Pohladila jsem ji po vlasech, které bývaly hebké jako len, a teď je měla hrubé a zacuchané. Tytam byly také krásné šaty z její minulosti. Chtěla jsem se jí zeptat na její rodiče, na Jakoba, ale cítila jsem, že bych nedokázala snést, co by mi odpověděla.

„Musím se vrátit,“ řekla po chvilce a vstala. Věděla, že se u nás nemůže zdržet moc dlouho.

„Zůstaň tu a jdi si lehnout,“ navrhla jí matka. „Ráno něco vymyslíme.“

„Zítra zkusíme promluvit se Zošou. Bude vědět, co dělat,“ pronesla jsem zlomeným hlasem a doufala, že by Sofia mohla přijít s nějakým řešením. Nedokázala jsem si představit, že by se Zippa vrátila zpátky do ghetta. Věděla jsem, že kdyby to udělala, už bychom jí nikdy nemohly pomoci.

Zippa neměla sílu odporovat. Když matka zvedla dítě, aby ho uložila do postele, Zippa ji provázela zrakem, dokud nezmizela v ložnici. Zavedla jsem Zippu do podkroví, kde jsem na matraci rozložila čisté prostěradlo. Ztěžka na ni ulehla. Přikryla jsem ji lehkou dekou, i když se potila po celém těle.

Příštího rána, velice brzy, dorazila Sofia. Nevím, jak zjistila, že k nám uprostřed noci přišla Zippa, ale bylo to celkem přirozené, že se naše Zoša ukázala přesně ve chvíli, kdy jsme ji potřebovaly. Zippa stále ještě spala. Ráchel od svého příchodu k nám nevydala

jediný zvuk. Zdálo se, že dobrý spánek byl tím, co oběma chybělo ze všeho nejvíc.

„Zippa k nám v noci přišla s Ráchel,“ zašeptala jsem Sofii se strachem, že by má slova mohly zaslechnout cizí uši. Ukázala jsem jí Ráchel – má matka seděla vedle ní a něžně objímala její drobné tělíčko.

„Najdu jim úkryt,“ prohlásila Sofia okamžitě. Vždycky byla praktická a zdatná, a já věděla, že se na ni i teď můžu zcela spolehnout.

„Dobře,“ řekla jsem jí, „ale Ráchel zůstane tady.“

Pak jsem šla a lehla si vedle holčičky.

„Rochelle,“ oslovila jsem ji šeptem francouzsky. „Copak se to chystá?“ Ve spánku těžce dýchala. Pohládila jsem ji po tmavých vláscích a snažila se nic neslyšet; Sofia stále ještě seděla v kuchyni a vyprávěla matce, co věděla o událostech odehrávajících se uvnitř židovského ghetta. Nedokázala jsem to poslouchat, ale útržky slov a vět, které se ke mně donesly, zněly zcela nepochopitelně. Byla jsem tím bezmezným terorem naprosto přemožena. Kdybych mohla, zpívala bych malé Ráchel, aby se jí ty věci, které jsem slyšela, ani nedotkly, ale stáhlo se mi hrdlo.

Ráchel se probudila kolem poledne a okamžitě začala křičet hlady. Má matka jí dala trochu mléka a připravila ovesnou kaši. Ráchel i přes slzy zhltna kaši, a poté co se dosyta najedla, se uklidnila a plakat přestala. Po celý den byla ospalá, malátná a pohyby měla těžkopádné. Ale když byla konečně vzhůru, chytila mě za ruku a její první kroky se mnou vedly do kuchyně. Dej mi jíst, žebraly její velké oči. Dala jsem jí ovesnou kaši a pár brambor a ona, ve chvíli, kdy ještě pila teplé mléko, které jsem jí připravila, zase upadla do spánku.

Vyšplhala jsem do podkroví a přinesla Zippě jídlo. Zůstala v posteli po celý den a jen jednou mě požádala, abych jí přinesla Ráchel.

Nechala jsem je samotné, a když jsem se vrátila, našla jsem je obě spící na matraci v objetí.

Sofia dorazila až večer, poté co prochodila ulice ve snaze sehnat nějaké oblečení a potraviny pro Ráchel. Vyvinula obrovské úsilí, aby Zippě našla úkryt. A teď už jsme všechny tři seděly spolu v podkroví. Sofia a já jsme nemohly nalézt slova, která by Zippu uklidnila či rozveselila. A poté co Zoša řekla: „Bude v dobrých rukou,“ Zippa začala hořce plakat a já ji hned následovala. Čekaly jsme, až se setmí, a pak jsem zabalila jídlo a nějaké šaty pro Zippu.

Před půlnocí Sofia řekla: „Musíme jít.“ Noc byla temná a bezútěšná, i když byl téměř úplněk. Nesvítla žádná pouliční lampa ani světlo z oken sousedních domů, na pustých ulicích se neozýval žádný zvuk. Jen zdálky, směrem od ghetta, bylo čas od času slyšet slabou ozvěnu výstřelů. Sofia neřekla, kam míří, a já se neptala.

Stály jsme v kuchyni, příliš rozrušené, než abychom o čemkoli mluvily. Moje matka měla na rukou Ráchel, která jí právě usnula v náručí. Zippa se své dítě nepokoušela obejmout ani políbit, věděla, že pokud by to udělala, možná by neměla sílu nechat je v bezpečí. Její oči dlouho něžně laskaly maličkou, která tak mírumilovně spala v náručí mé matky. Pak Zippě zvlhly oči slzami, obrátila se a rázně vykročila ke dveřím.

Šla jsem za oběma kamarádkami z dětství k zadnímu vchodu. Zippa, ještě než opustila dům, vytáhla z kapsy šatů obálku a podala mi ji. „To je pro tvoji matku,“ řekla mi tiše. Sledovala mě, když jsem obálku dávala do kapsy županu. Rychle jsme se objaly a ona zmizela v temné noci jako tichý stín, stejně tak jako se minulé noci objevila.

Věděla jsem, že ji možná vidím naposledy.

Kapitola 1

ZIPPA

Narodila jsem se v Siedlcích roku 1915, během první světové války. Polsko v té době nebylo nezávislým státem, bylo utlačováno a rozděleno mezi nově vznikající, silnější sousední země. Když jsem dovršila třetí rok věku, válka – na kterou si vzpomínám jen velmi málo, vybavím si většinou jen intenzivní hluk v ulicích – skončila a Polsko získalo nezávislost, poprvé ve své novodobé historii.

Ze svého dětství si Siedlce pamatuji jako město vcelku poklidné, avšak barvitě a plné života. Když jsem se procházela po ulicích, obvykle v doprovodu matky, a držela se její hřejivé dlaně, ukazovala na malé obchůdky a říkala: „Vidíš, tenhle pán opravuje boty a tenhle šije šaty a tady je pekař, který kupuje mouku od tvého tatínka.“

Procházkou kolem řemeslníků jsem měla moc ráda, nakukovala jsem do jejich útulných malých obchodů a hádala, co právě teď dělají. Pamatuji si, že jsem jednou stála opravdu hodně dlouho před prosklenými dveřmi zvlášť malého obchůdku a pozorovala staršího muže, jak se naklání nad nízkým dřevěným stolem, a nedokázala jsem uhádnout, co dělá. Seděl tam velmi dlouho a občas to vypadalo, že se vůbec nehýbe.

„Tenhle pán je písar,“ řekla moje matka.

„Co píše?“ zeptala jsem se nevinně.

„Přepisuje na svitky Tóru,“ vysvětlila mi.

Skoro vždycky jsme procházku zakončily v otcově obchodu s moukou v ulici jménem Piękna, která byla jedním z velkých nákupních center v Siedlcích. Můj otec Aaron Jablon vlastnil velkoobchod s obilím a moukou a rád mně a mému staršímu bratru Shimonovi připomínal, že naše rodina obchodovala obilím odjakživa. Naši předkové z předchozích generací cestovali z místa na místo, nakupovali zboží a pak je prodávali. Můj dědeček Chaim Shlomo Jablon byl skutečně prvním z naší rodiny, kdo založil obchod ve městě, a tím zaopatřil celý rod Jablonových. Můj otec, stejně jako jeho pět bratrů a sestra, pracoval od raného mládí v obchodě svého otce. Když nás dědeček Chaim těsně před svými osmdesátými narozeninami, krátce po konci první světové války, opustil, jeho nejmladší a nejvíce podnikavý syn Jechiel převzal vedení obchodu a své sourozence vyplatil. Dva bratři a sestra převzali svůj podíl a odešli hledat štěstí do Ameriky; jeden bratr se přestěhoval do Varšavy, kde si založil vlastní obchod s moukou; Israel, nejstarší bratr, který zůstal v Polsku, si v Siedlcích otevřel obchod s věcmi pro táboření; Menachem, prostřední bratr, zemřel v mladém věku, a tak Jechiel souhlasil, pod nátlakem ostatních sourozenců, že vyplatí také Menachemova invalidního syna. Můj otec, který strávil celý svůj život mezi pytlí s pšenicí a žitem, nikdy nepředpokládal, že by kdy Siedlce a své pytle opustil. Jakožto mírný muž, který se za každou cenu vyhýbal dohadování, neviděl žádný smysl v konfrontaci se svým bratrem Jechielem a použil své peníze z podílu k tomu, aby zakoupil menší obchod daleko od rodinného podniku. Díky jeho dobrým kontaktům s otcovými klienty se na něho mnozí z nich obraceli, ať už to byli Židé, anebo Poláci.

Ráda jsem s matkou jeho obchod navštěvovala, zhluboka jsem

vdechovala jemnou a sladkou vůni čerstvé mouky, která se linula z jeho vchodu. Vůně mouky byla smíchána s troškou žita, sezamu, máku, ještě nesemleté pšenice a dalších druhů obilí, které jsem v pozdějších letech začala rozeznávat podle jmen. Můj otec mi s radostí vyprávěl, jak každé obilí roste a co se z něj dá vyrobit. Na konci návštěvy mi pak dal malý sáček z hnědého papíru, kam jsem si z podlahy nasbírala různá zrníčka, abych je po cestě domů mohla rozhodit po velkém náměstí s názvem Stary Rynek a dívat se, jak za pár vteřin ze všech stran přiletí šedí holubi a semínka, která uvízla mezi dlažebními kameny, hbitě vyzobou.

Jako mnoho žen střední třídy byla moje matka Josefa v domácnosti. Příležitostně se chopila šití a oprav oděvů, ale dělala to především proto, aby měla stále co na práci, a nikoli aby pomohla s rodinnými financemi. Můj otec vehementně odmítal, aby šla do zaměstnání. Choval se k ní jako ke královně a má matka vtipkovala, že to dělá hlavně proto, že se obává jejího otce.

Avraham Rinezki, otec mé matky, byl proslulý siedlecký knihvazač. Na rozdíl od členů rodiny Jablonů, kteří byli naprosto sekulární, a dokonce měli i socialistické tendence, byl dědeček Avraham zbožný Žid dodržující náboženská pravidla. K jeho velkému zklamání zplodil se svou ženou Ráchel pouze dcery, a tak si dal velmi záležet, aby jim našel dobré nápadníky – považoval to za svou svou povinnost. A dvě starší dcery se skutečně provdaly za chlapce z dobře známých pravověrných židovských rodin; Lea, nejstarší, za Akivu Zukera a mladší Chaja si vzala Joela Ringlebauma. Oba bydleli blízko domu jejich rodičů, a rodiny se vzájemně propojily. Většina sousedů patřila mezi ultraortodoxní Židy, a pokaždé když jsem je s matkou navštívila, cítila jsem z ní pak spíše žal než radost. Když jsme do jejich čtvrti přicházely, matka mi pokaždé pevněji

sevřela ruku a zrychlila krok, jako by to chtěla mít co nejdřív za sebou.

„Někdy nevím, o čem si s nimi mám povídat,“ řekla mi jednou, když jsme šly domů. „Ale stejně jakmile promluvím, vždy se objeví další batole vyžadující pozornost.“

Moje matka, nejmladší dcera Avrahama a Ráchel Rinezkých, odmítla nechat se provdat prostřednictvím dohazovače. Po celý jeden rok, dokud jí nebylo dvacet, nepromluvila s otcem jediné slovo, protože se chtěla vdát za někoho jiného než za ultraortodoxního chlapce, syna kostelníka z Řeznické synagogy. Když Ráchel rozhodnutí své dcery podpořila, otec pochopil, že válka je prohraná, a dovolil jí provdat se za jejího milovaného Aarona Jablona, bratra její nejlepší kamarádky. Moje matka mi jednou, ve vzácném okamžiku upřímnosti, prozradila, že se do Aarona Jablona zamilovala už v deseti letech, a když jí bylo šestnáct, věděla, že se stane jejím mužem. Můj otec Aaron nežil podle náboženských zásad svého budoucího tchána, ale patřil k vážené rodině, jejíž obchod moukou byl proslulý po celých Siedlcích, což byla skutečnost, která nakonec dědečka Avrahama přesvědčila, aby se sňatkem souhlasil.

Aaron Jablon slíbil Avrahamu Rinezkému, že dokud bude scho-pen pracovat, nebude nejmladší dcera Rinezkých nic postrádat, a tak tomu také bylo. I když jsme nepatřili mezi městské boháče, nikdy jsme nestrádali a moje matka jakživa neslyšela nějaké stížnosti na hospodářskou situaci, dokonce ani v dobách zlých. Vždycky dostala všechno, oč požádala, ať už to byla látka na ušití šatů, nebo ryba na gefilte fiš, a čas od času dostávala i to, o co nepožádala, například dlouhý vlněný kabát s límcem z norkové kožešiny, který jí můj otec koupil ve Varšavě k desátému výročí jejich svatby.

Tak jako mnoho dalších Židů ve městě, také my jsme bydleli v malé, tiché ulici, jedné z těch úzkých uliček a průchodů obklopujících z každé strany centrum města. Ve srovnání se širokými, nádhernými třídami a vznešenými veřejnými budovami městského centra vypadala skromná židovská čtvrť v Siedlcích poněkud zchátrale. Také zde v přízemí domků pracovalo mnoho řemeslníků; krejčí, ševci, tesaři a kováři osídlili drobné, stísněné obchůdky, ale domky byly postaveny ze dřeva, uličky úzké a zanedbané, žádná třešeň ani ořešák nekrášlily okraj ulice a ke kolemjdoucím tu často zavanul zápach linoucím se z kanálů. Tato čtvrť byla domovem i pro menší domy víry, například Krejčovskou či Řeznickou synagogu. Velká synagoga stála, jak se patřilo, v centru města.

Bydleli jsme nad holičstvím pana Goldschmidta. Čas od času jsem se tam zastavila, než jsem vystoupala po schodech do našeho bytu. Pan Goldschmidt přestal s tím, co právě dělal, a požádal mě, abych pevně zavřela oči. Pak šel do rohu holičství a za nízkou přepážkou otevřel tajnou zásuvku. Odtamtud vydoloval karamelové lízátko na dřívku. Cukrátko od pana Goldschmidta chutnalo po vzdálených zemích.

Moje matka, snad proto, že se jí nedařilo otěhotnět potřetí, začala být mrzutá a zlostná. Byla to ona, kdo trval na tom, že se zařadíme, nehledě na vysoké školné, do státního vzdělávacího systému, a nikoli do systému židovských škol. Věděla, že žádná vyšší škola v Polsku by nás nepřijala, kdybychom navštěvovali školu židovskou. Také chtěla, abychom vstřebali nějakou polskou kulturu, v níž – jak tenkrát stále ještě doufala – nás jednoho dne budou akceptovat.

Dokud jsem nedovršila šestý rok věku, myslela jsem si, že v Siedlcích žijí pouze Židé. Návštěvy tet a prarodičů mě naučily pouze to,

že existuje rozdíl mezi zbožnými a sekulárními Židy, a polští zákazníci v otcově obchodě vypadali a hovořili, jako by byli z jiného města. Poprvé jsem zjistila, že Siedlce mají také polské obyvatelstvo, když jsem začala navštěvovat základní školu. Užasla jsem nad obrovským množstvím plavovlasých a modrookých děvčat, která se shromáždila na velkém hřišti, a pátrala jsem po nějaké dívce ze své čtvrti; uvítala bych tehdy s radostí jakoukoli židovskou dívku. Po prvním dni ve škole jsem úpěnlivě prosila matku, aby mě přemístila do jiné školy, ale tohle trápení brzy vystřídalo obrovské štěstí, když jsme se spolu s mou jedinou známou, Chajou Lutermanovou, druhého či třetího dne ve škole sblížily během jedné přestávky se dvěma polskými dívkami, které se nás zeptaly, jestli si s nimi chceme hrát. Přivolaly ještě dvě další kamarádky, a každou přestávku jsme si pak hrály na schovávanou. Z těch pěti kamarádek tvořících nyní naši dobře sešranou partu, která vyplnila mé školní dny a také spoustu hodin po škole, mi byly nejbližší Sofia a Irena. Od toho dne se již naše cesty nerozešly.

Už od raného věku Sofia dokazovala, že její jméno, které v řečtině značí moudrost, jí sedí jako ulité. Byla to mimořádně chytrá a zralá dívka, a i když měla na svědomí většinu našich lumpáren, vždycky dávala pozor, abychom nedělaly něco zakázaného anebo skutečně nebezpečného. Když ji nezaměstnávalo vymýšlení nějakého kanadského žertíku anebo nové hry, obvykle byla přilepená ke knize. „Zoša bude učitelkou, až vyroste,“ řekla mi jednou Jadzia, když Sofia zůstala ve třídě s knížkou a četla po celou přestávku, místo aby si šla hrát ven na hřiště. Sofia pozvedla své modré oči, které byly už od dětství ukryté za velkými čtverhrannými brýlemi, což ještě zvýrazňovalo její vyzrálou a zodpovědnou povahu, a na svou obhajobu řekla: „Promiňte, ale nemůžu přestat číst tuhle knihu, je

od Julese Vernea a právě byla přeložena do polštiny.“ To bylo ještě v době, kdy si své plavé vlasy obyčejně splétala do dvou dlouhých copů. Účes změnila, teprve když jsme šly na vyšší školu.

„Copy jsou pro malé holky,“ řekla jednoho dne mně a Ireně, zrovna když ji Irenina matka učila, jak si má svázat vlasy vzadu za krkem do drdolu, „a já chci, aby mě dospělí brali vážně.“ Sofia nepochopila, že i kdyby nosila kostým klauna, dospělí by ji přesto brali vážně. Všichni učitelé na základní a později i na vyšší škole se na ni obraceli, když potřebovali ostatním děvčatům předat nějaké sdělení. Nebylo to nikým oficiálně ustanoveno, ale Sofia byla – už od první třídy – náš vůdce. A nám to skvěle vyhovovalo, protože kdyby bylo nutné, aby nás někdo vedl, Zošu bychom podle všeho zvolily všemi hlasy.

Sofia vždycky dávala přednost tomu, aby její činy řídila její rozumná mysl, a i když jsem to tenkrát nedokázala takhle popsat, přece jen jsem chápala, že je nezávislým dítětem s originálními nápady. Na rozdíl od ostatních dětí se nikdy nenechala strhnout názory těch druhých a nikdy se ani nenechala svést k tomu, aby jednala nemorálně. O jedněch prázdninách, když nám bylo osm nebo devět let, jsme se šly projít a uprostřed povídání jsme náhle zjistily, že jsme se ocitly za hranicemi města. Když jsme procházely kolem malého sadu s třešněmi, jejichž plody v té době dosáhly své největší zralosti, já a Irena jsme navrhly, že na jeden z těch stromů vyšplháme a utrháme si pár lesklých černých třešní. Jadzia, Hanka a Chaja se dohadovaly, jestli se k nám mají připojit, ale jen Sofia vehementně protestovala. „Jestli spadnete, nikdo vám tady nepomůže,“ řekla nám, „nemocnice je odtud daleko, a kromě toho tyhle stromy pravděpodobně někomu patří.“ Její logické argumenty nás tak přesvědčily, že jsme se rozhodly tohohle pokušení vzdát,

a vydaly se zpátky domů. Myslím, že to byla právě tahle příhoda, která ze Sofie učinila naši vůdkyni.

I když to nemělo nic společného s tím, že byla nejsilnější a vůdčí členkou naší party, dům Sofiiniých rodičů byl místem, kterému jsme vždy dávaly přednost, v létě či v zimě, o prázdninách nebo během školního roku. Rodina Olszakowských bydlela v předměstské čtvrti, která ve dvacátých a třicátých letech patřila v Siedlcích k těm nejbohatším. Když jsem do jejich domu přišla poprvé, nemohla jsem uvěřit, že tuto dvoupatrovou kamennou stavbu s rozlehlou verandou obývá jen jedna čtyřčlenná rodina. Dům obklopovala dobře udržovaná zahrada a mně se zdálo, že je stejně velká jako park, kde jsme si hrály s mými židovskými kamarádkami. Sofiina matka byla velkou milovnicí květin, dokonce i v obývacím pokoji stály ohromné květináče, v nichž Stefanie Olszakowska pěstovala spoustu rostlin, a péči o ně věnovala dlouhé hodiny.

Jako malé děti jsme si v Sofiině domě rády hrály na schovávanou, protože nám nabízel bezpočet skrytých koutů. A nejraději ze všeho jsme se schovávaly za ohromné rostliny paní Olszakowské, dokud dříve či později nepřišla, aby nám připomněla, že je čas navrátit se domů. Vždycky jsem si myslela, že se obává, že jí poničíme květináče. Jednou jsem se Sofie zeptala, kde její matka bere čas a sílu na to, aby se starala o květiny v nádobách i v zahradě, a přitom měla uklizený celý dům. „Ty květináče a zahrada jsou její životní láska,“ řekla mi Sofia a já v jejím hlase zaslechla určité pohrdání, „a úklid nechává na služce.“ Tohle bylo poprvé, co jsem zjistila, že lidé mívají služebné.

Sofiin otec Oleg Olszakowski byl známý farmaceut, který měl v Siedlcích vlastní lékárnu. Byl to vzdělaný a pokrokový muž. Přijel na přelomu století do města z Poznaně, sám, a Siedlce se mu staly domovem. Když jsem k němu chodila do lékárny (obyčejně mě tam

posílala matka, protože – a to je má nejlepší vzpomínka – otec nebyl nikdy nemocen), pan Olszakowski se ke mně vždycky choval, jako bych byla jeho jedinou zákaznicí. Přestože moji rodiče neměli s ním ani s jeho ženou žádné společenské styky, pokaždé cítili potřebu poradit se spíše s ním než se nechat prohlédnout lékařem. Pan Olszakowski byl také jedním z otcových pravidelných zákazníků, a ačkoli byl členem Národně demokratické strany, která otevřeně podporovala restriktce pro Židy v Polsku a omezení jejich hospodářského vlivu, byla jsem v jeho domě přijata stejně jako všechny ostatní kamarádky jeho dcery.

Irena, z nás tří nejnežnější a nejkřehčí, byla v mnoha směrech Sofiiným přímým protikladem. První věc, které jsem si všimla, když jsem Irenu potkala, byl její rovný, perfektní nos. Mnohem více než Jadziiny a Sofiiny modré oči anebo Hančiny vlasy plavé jako sláma mě přitahoval Irenin klasický nos a byl tím prvním, o čem jsem snila, kdybych měla možnost změnit svůj vzhled. Byl to úplný protiklad mého typicky židovského nosu, který jsem zdédila po matce. Irena byla odjakživa (už jako dítě) vysoká a štíhlá a její světle hnědé a téměř zlaté oči se často zalily slzami. Měla hedvábně jemné vlasy barvy medu a na rozdíl od většiny polských dívek, které byly pyšné na své dlouhé plavé vlasy, Irena dávala přednost krátkému sestřihu podle vzoru filmových hereček, které jsme viděly na plakátech nebo v časopisech. Irena, i když vypadala něžně a křehce, byla kamarádka, na niž jste se mohli vždycky spolehnout, kdykoli a kdekoli. Když jsem jí řekla něco, co mělo zůstat tajemstvím, mohla jsem si být absolutně jistá, že to tajemstvím také zůstane. Milovala knížky ještě víc než Sofia, a na rozdíl od Sofie, kterou zajímaly dobrodružné příběhy a životopisy, Irenu přitahovaly už od čtvrté nebo páté třídy francouzské a ruské romány.

Irenin otec Jerzy Zawadzki byl rozený zemědělec. Byl to vysoký a tichý muž, a já jsem se při návštěvách v jejich domě zprvu v jeho přítomnosti bála mluvit. Připomínal mi ruské cary, zevrubně popisované v našich učebnicích, a vždycky jsem z něho měla pocit, že všechno ví a všechno vidí. Jerzy Zawadzki zdědil po svém otci zemědělskou půdu na okraji Siedlc a učinil si z ní své živobytí. Ve volném čase rád vyráběl nábytek ze dřeva stromů, které porazil v lesích ze všech stran obklopujících naše město. Občas z lesů přinesl divoká zvířata, která ulovil, a kůže a kožešiny pak prodával na židovském trhu. Sabina, Irenina matka, tohle maso uměla připravit a vůně z její kuchyně se linula po celé čtvrti. Vždy jsem doufala, že Irenu nenavštívím zrovna v takovýto „lovecký“ den, protože jsem věděla, že bych tak lákavé jídlo nedokázala odmítnout. I když byli moji rodiče sekulární, stále dodržovali několik pravidel, včetně košer stravy. A ulovené maso Jerzyho Zawadzského do našeho jídelníčku rozhodně nepatřilo.

Jednou jsem přišla do Irenina domu, zrovna když její otec nějaké zvíře stahoval – mohl to být králík nebo liška, nevím a neměla jsem odvahu se zeptat. Obě jsme s Irenou stály nad ním a sledovaly ho, jak strhává kůži z toho ubohého zvířete se stejnou lhostejností a lehkostí, s jakou by jiný loupal cibuli na polévku. Krátce poté, co skončil, se objevil ultraortodoxní Žid, aby kožešinu koupil. „Židé vždycky ocení dobrý obchod,“ poznamenal pan Zawadzki, když zákazník odešel. Nedokázala jsem z jeho hlasu rozpoznat, jestli to myslel dobře, nebo špatně. I později, ve třicátých letech, kdy se Jerzy Zawadzki stal městským úředníkem, protože práce na poli pro něho byla už příliš těžká, mu zůstaly způsoby zemědělce – byl tichý a nepříliš uhlazený – a zastával názory pravého křídla, s čímž se nikdy netajil.

Sabina Zawadzka byla také vysoká a vážná žena. Měla hranatou tvář, úzké oči a sevřené rty. Hedvábné vlasy měla vždycky stočené vzadu v týle do bezvadného drdolu. Ale přestože vypadala stroze, byla to štedrá a vlídná žena, hluboce věřící katolička, která při každé příležitosti chodila do kostela. Mnohdy jsem ji vídávala, jak sedí a čte si ve své malé modlitební knížce, kterou s sebou všude nosila.

Na začátku našeho přátelství jsem se do Irenina domu bála chodit. Na rozdíl od buržoazní Sofiiny čtvrti Zawadští bydleli v sousedství Poláků nižší střední třídy a dělníků a mnoho z nich by nesouhlasilo, aby se někdo z jejich blízkých přátelil s židovskou dívkou. Čas od času jsem slýchávala, jak jeden či druhý soused směrem ke mně něco potichu prohodil, ale vždycky jsem to ignorovala a nikdy jsme o tom s mými kamarádkami nemluvíly. Až s přibývajícími lety jsem poznala, že Irenini rodiče, na první pohled tak vážní a tiší, byli opravdu slušní a laskaví lidé, kteří se mnou zacházeli vřele a s láskou. Pouze Irenin starší bratr Kazimír setrval v nepřátelském mlčení, a když byl zrovna doma, já jsem svou přítomnost omezila na minimum.

Irena a Sofia se staly mojí druhou rodinou. Skoro každý den po škole jsme se sešly a trávily spolu čas až do večerních hodin, občas i s jinými děvčaty, ale většinou jen my tři samy. Ve škole byly spolužačky, které naše pevné přátelství neschvalovaly. Jedna z nich, vysoká plavovlasá dívka jménem Ivona, věděla, že Irena pochází z hluboce věřící katolické rodiny, a rozhodla se využít její jemné a křehké povahy. V době Pesachu – bylo nám tehdy deset nebo jedenáct let – byla Irena u nás doma na návštěvě, a když jí moje matka nabídla maces, Irena ho odmítla.

„Co se to s tebou stalo?“ zeptala jsem se jí později. Irena nikdy předtím neodmítla v našem domě jíst cokoli, co matka připravila,

a každý rok na Pesach s námi jedla macesy. Kromě toho, pokud něco neměla ráda, vždycky to odmítla velice slušně. Tentokrát odmítla zarytě a neústupně.

„Je to pravda, co se říká o Židech?“ zeptala se a sklopila oči.

„A co o nás říkají?“ ptala jsem se zase já.

„Slyšela jsem, že Židé unášejí křesťanské děti a jejich krev dávají na Pesach při pečení do macesů,“ řekla třesoucím se hlasem.

„Kdo ti tohle řekl?“ vyzvíдалa jsem. Nebylo to poprvé, kdy jsem slyšela podobnou historku, zejména od dětí, ale byla jsem překvapená, že to tvrdí zrovna Irena.

S velkým pohnutím a se slzami v očích mi Irena vyličila, že všechny tyhle historky slyšela od Ivony, šlo o povídačky, které si mnoho Poláků už stovky let předávalo z generace na generaci. Dusila jsem se vztekem a ponížením.

„Ivona taky říká, že Židi zabili Ježíše,“ prohlásila Irena. „Moje matka věří v Ježíše, ale nikdy mi neříkala, že by ho zavraždili Židé.“

Ivoniny historky se mi zdály tak směšné, že jsem nedokázala pochopit, proč Irenu tak rozrušily.

„To jsou jen pomluvy, které si lidé o Židech vymýšlejí, protože jsme vždycky byli trochu odlišní a zvláštní,“ řekla jsem jí konejšivým hlasem, ale v tom okamžiku jsem měla pocit, že bych za to Ivoně nejradši zakroutila krkem. Bylo to poprvé, kdy jsem se svou blízkou kamarádkou mluvila jako Židovka, a ne jako Zippa.

Té noci se mi zdálo, že stojím sama na náměstí a začne tam na mě najednou dorážet skupina polských holek ze školy a všechny najednou nahlas křičí: „Zavraždili jste Ježíše! Zavraždili jste Ježíše!“ Zkusila jsem mezi přicházejícími spolužačkami rozeznat některou ze svých blízkých kamarádek, a právě v tom okamžiku jejich tváře zprůhledněly a já se probudila.

Když se o tomhle incidentu s Ivonou dozvěděla Sofia, rozhodla se o to postarat svým vlastním způsobem. Pár dní po Pesachu přistoupila k Ivoně a řekla jí: „Jestli nechceš, abych oznámila ředitelce, co děláš po škole na trhu, nech Irenu na pokoji.“ Ivona spolu s několika kamarádkami totiž chodívala na siedlcké tržiště, a když se nikdo nedíval, kradly tam zboží ze stánků a pak utekly. Sofia to zjistila od své matky, která je viděla při činu, ale rozhodla se neoznámít to vedení školy. Možná už tenkrát tušila, že tuhle informaci může jednou použít jako trumf.

Od Ivony jsme samozřejmě už nikdy žádné chytré komentáře o Židech nezaslechly. Ona a její kamarádky si velmi často šeptaly za našimi zády, ale už si netroufaly přiblížit se k Ireně anebo nám ostatním. Ještě po mnoha letech jsme vybuchly smíchy pokaždé, když Sofia napodobila Ivoninu ztuhlou tvář, poté co pochopila, že byla přistižena při krádeži. Dokonce jsme jí proto přezdívaly Ivona Hrozná, podle ruského cara.

Chlapců a děvčat, kteří v Siedlcích nenáviděli Židy, nebylo zrovna málo. Od svého bratra Shimona jsem obvykle slýchala historky, které mnou otřásly, a znovu a znovu jsem se radovala z toho, jak dobře jsem se dokázala začlenit mezi své polské kamarádky. Ale byla jsem přesvědčena, že tyhle historky o dívkách, jako je Ivona (která si odmítala sednout vedle své židovské spolužačky a odplovla si pokaždé, když mýjela židovské dítě), představují pouze menšinu.

Avšak zatímco se můj vztah s mými křesťanskými kamarádkami stával stále pevnějším, Shimonův vztah k polským spolužákům naopak chladl. Jednou jsem slyšela, jak říká otci, že židovští studenti v jejich škole přemýšlejí, že založí vlastní výbor, protože žádný židovský student neuspěl při volbách do studentské rady. Bylo zjevné, že tyhle události na něho měly vliv. A tak když Shimon studoval

jedenáctý ročník obchodního oddělení vyšší státní chlapecké školy Boleslawa Pruse, připojil se k siedlckému spolku mladých sionistů a každého večera odcházel z domu na akce, o kterých si, kdykoli měl příležitost, velice rád důvěrně povídal s otcem.

Na konci dvacátých let, když narukoval do polské armády, měl můj bratr již pevně zformované názory a zcela jasná stanoviska. Přesně věděl, kam jít, aby naplnil své sny. Rozhodl se nedokončit vzdělání na Varšavské univerzitě a zapojil se do sionistického hnutí v Ostrolence, severně od Siedlc, a hodlal přesídlit jakožto Žid do Izraele.

Život v Siedlcích nebyl pro Židy nikdy snadný. Poté co jsem začala chodit do školy a uvědomila si, že kromě nás žijí ve městě i ostatní lidé, dozvídala jsem se od otce stále více o tom, jaké útrapy židovský národ postihly od doby, kdy se v Polsku usídlil; pravděpodobně k tomu došlo už ve třináctém století. Vlny antisemitismu se staly pravidelnou součástí života Židů. Jankel, syn otcova nejstaršího bratra Elizera, který byl zároveň vůdcem místního židovského svazu, byl zavražděn spolu s desítkami nevinných Židů při pogromu, který se v našem městě odehrál na přelomu století. Současně dělali v siedlcké židovské komunitě výtržnosti také kozáci. Následovali je Němci a pak ještě Rusové, kteří opět převzali vládu nad městem. V Polsku byl vždycky nějaký cizí okupant (Rusové, Prusové nebo Rakušané), který dělal Židům ze života peklo. To všechno bez nějakých zvláštních námitek místního polského obyvatelstva, které se požadavkům každého z nových, dočasných dobyvatelů rychle přizpůsobilo.

Proto když Polsko na konci první světové války získalo svou nezávislost, místní Židy ovládla ohromná vlna nadšení. Náš otec mně a bratrovi vyprávěl, že byl přesvědčen, že nezávislost a nová ústava

by mohly mezi Poláky a Židy nastolit nový vztah. Avšak jeho naděje i naděje celé komunity polských Židů brzy vyprchaly, když zemi zachvátily nové vlny antisemitismu. Poválečný antisemitismus se Siedlcím nevyhnul, přestože si město zachovalo svůj poklidný a přívětivý vzhled. Ale rozhánění schůzí místních židovských organizací, násilí na židovských obyvatelích, zatýkání a další pronásledování Židů se ukázaly být pouze předzvěstí událostí rusko-polské války. Na jaře 1920 náčelník štábu polské armády vydal nařízení namířené proti Židům v Siedlcích, a všem jejich politickým a kulturním organizacím bylo příkázáno zastavit svou činnost. V srpnu téhož roku obsadila Siedlce ruská armáda a o dva týdny později, po jejím odchodu, polská armáda uvěznila asi tisíc Židů podezřelých z kolaborace s komunisty. Na dvacet z nich bylo mučeno a popraveno, další byli odsouzeni k mnohaletému vězení. Polští občané v této nenávislné kampani sehráli aktivní roli a rabovali v židovských domech a obchodech. Město prostoupila atmosféra strachu a odporu. Ačkoli mi v té době bylo pouhých pět let, dobře si na to pamatuji, a můj otec mi těmito příběhy připomínal, že jsem tenkrát neměla dovoleno vůbec opouštět dům.

Když mi bylo asi sedm, jednoho večera přišel domů celý rozrušený. Řekl nám, že po práci v obchodě šel navštívit hrob svých rodičů na místním židovském hřbitově. Třesoucím se hlasem nám sdělil, čeho se stal svědkem: desítky náhrobních kamenů byly vyvráceny, otlučeny či úplně zničeny, jiné byly zneuctěné urážlivými nápisy a celé místo bylo pokryto špínou a odpadky.

V oněch dnech byly útoky na Židy běžnou věcí. Ekonomická strategie nastolená polskou vládou na počátku dvacátých let – uvalení těžkých daní na Židy a omezení jejich finančních svobod – zapříčinila zničení židovské střední třídy a obrovsky zredukovala

počet malých podniků vlastněných Židy. Mnoho místních Židů bylo na pokraji bankrotu. Náš otec měl velké štěstí – jeho obchod tato těžká situace nepoškodila. Každý den mohl přijít z práce domů, pověsit klobouk na hák u dveří, těžce usednout na židli v kuchyni a prohlásit: „Požehnaní budiž moji předkové, že si zvolili obchod s moukou.“

Můj otec nám rád vyprávěl to, čemu říkal siedlcké pověsti. Zvláště večer na Chanuku, když se brzy zešeřilo a sněhové vločky začaly pokrývat ulice, jsme se shromáždili v obývacím pokoji, jedli bramborové placky, které usmažila matka, a hned jak se rozsvítily svíčky, sedli jsme si a dychtivě naslouchali tatínkovým příběhům. Shimon a já jsme sedávali na koberečku u jeho nohou a vždycky úpěnlivě prosili o siedlcký příběh pro Chanuku; můj otec pak sraštil čelo, jak se snažil vydobýt z paměti nové vyprávění. Pohodlně si sedl na hnědé křeslo, jehož sametové čalounění už začínalo být u okrajů odřené, zapálil si dýmku po svém otci (z nějakého důvodu můj otec kouřil pouze na Chanuku, jako by dýmka byla součástí té oslavy) a každý rok vyprávěl novou historku. Moc ráda jsem poslouchala jeho klidný hluboký hlas, a přestože jeho příběhy nebyly vždycky šťastné, jeho hlas naplnil dům úžasným pocitem bezpečí. Otcovy příběhy nám poskytly podstatnou část informací o historii Židů v Siedlcích. Často se v nich vyskytovaly pogromy, pouliční nepokoje a další pronásledování a on se mnohdy ztratil ve svých vzpomínkách na ten či onen pogrom. V takovém okamžiku má matka strnula a řekla: „Aarone, už dost, děti tohle nemusejí poslouchat každý rok.“ Pak přestal, potáhl z dýmky, laskavě se na ni usmál a převedl řeč na zkazky o rodině Jablonových-Rinezkých, nad nimiž se občas lehce začervenala.

Kapitola 2

IRENA

Dlouhé týdny jsem na Zippu naléhala, aby mě pozvala do domu svých rodičů, ale pokaždé přišla s novou omluvou a vytrvale mě odmítala. Jednou řekla, že se musí zeptat rodičů, podruhé, že se její matka necítí dobře, a ve všech ostatních případech se této záležitosti prostě vyhnula.

„U Zoši je to daleko hezčí,“ řekla mi jednoho dne po škole, když jsem ji zase žádala, abych mohla navštívit jejich dům.

„U Sofie jsme už byly mockrát, já chci vidět *váš* dům, čtvrť, ve které bydlíš. Chceš, abych k tobě přišla?“

Neodpověděla.

Dokud jsem nepotkala Zippu a Chaju Lutermanovou, myslela jsem si, že všichni Židé v Siedlcích mluví odlišným jazykem, a že dokonce i vypadají jinak než my. V dívčí základní škole, která sídlila v ulici Prvního máje, jsem se najednou setkala s židovskými dívkami, které vypadaly jako já, mluvily mým jazykem a hrály tytéž hry. Velice mě to překvapilo, ale neměla jsem nikoho, s kým bych takhle zkušenosti mohla sdílet – má matka byla vždycky zaměstnaná tím či oním a nejevila žádnou ochotu mé historicky poslouchat. V naší čtvrti mluvili o Židech jen jako o mazaných obchodnících a vychytralých byznysmenech, prý je to takový ten typ lidí, kteří pro sebe zabrali centrum města a Siedlcím skutečně vládou. Zippa

byla moje první židovská kamarádka, a přestože jsem byla ohledně vstupu do židovské čtvrti tak trochu nedůvěřivá, byla jsem zvědavá a chtěla jsem ty prohnané lidi poznat blíž.

Jednou v pátek, bylo to brzy na podzim, nám ve škole neočekávaně zrušili poslední dvě hodiny a náš třídní učitel se rozhodl, že nás pošle domů, abychom se připravily na oslavy Dne nezávislosti Polska, které se konaly příští týden.

„Chceš se jít podívat k nám?“ zeptala se mě Zippa, když jsme odcházely ze školy. „Moje matka peče chalu na šabat.“

Ostatní dívky už běžely domů, a Zippa zůstala se mnou ve třídě a pomohla mi složit si sešity, které mi vždycky popadaly, když byl ten největší spěch.

„Jistěže chci,“ odpověděla jsem okamžitě, ještě než si to mohla rozmyslet. Byla jsem ráda, že jsme zůstaly jen samy dvě – měla jsem pocit, že tahle návštěva bude velmi zvláštní, a nechtěla jsem, aby mi to někdo pokazil, ani Jadziino nekonečné hihňání, ani Sofiina vážnost. Chtěla jsem, aby to bylo Zippino a moje tajemství.

Šly jsme po ulici Prvního máje; foukal studený vítr a hnědé, červené, oranžové a zlaté listí pokrývalo chodníky. Knihy, které mi matka občas předčítala před spaním, popisovaly nevlídné dny, a já měla pocit, že jsem zrovna uprostřed takového nevlídného dne. Pár měsíců předtím skončila válka s Ruskem a ve městě zavládla slavnostní atmosféra. V naší čtvrti se každý den otevíraly nové obchody a v každém bloku se stavěly nové domy nebo renovovaly ty staré.

Bylo to poprvé, co jsem byla v židovské čtvrti. Po obou stranách široké Varšavské ulice tu chodila spousta lidí, vcházeli a vycházeli z malých obchodů, procházeli kolem stánků, které se rozprostíraly na chodnících, ohmatávali zboží a pokřikovali slova v jazyce,